

ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНИДА ОИЛАВИЙ ҚАДРИЯТЛАР ИНҚИРОЗИ ВА УНИ БАРТАРАФ ЭТИШДА ИЖТИМОИЙ ИНСТИТУТЛАРНИНГ ЎРНИ

Иноятова Саодатхон Жохонгир қизи

«Оила ва хотин-қизлар» илмий тадқиқот институти

таянч докторанти

АННОТАЦИЯ

Замонавий фалсафада оилани энг юксак ахлоқий қадрият, муҳаббатни англаш, комилликка интилиш, яхлитлик, борлиқнинг тўлиқлиги, насл бериш билан боглиқ тушунча сифатида талқин қилиш устувор ўринни эгалламоқда. Яъни бугунги кунда замонавий оила қиёфаси ҳаётнинг тўлиқлиги ва мукамаллиги тасвири билан характерлаш муҳим аҳамият касб этди.

Калит сўзлар: индивидуализм, гедонизм, монолит, деформация, монокултурал.

АННОТАЦИЯ

В современной философии приоритетное место занимает трактовка семьи как высшей нравственной ценности, понимание любви, стремление к совершенству, целостности, полноте существования, концепция, связанная с продолжением рода. То есть сегодня стала актуальной характеристика образа современной семьи образом полноты и совершенства жизни.

Ключевые слова: индивидуализм, гедонизм, монолитность, деформация, монокультурность.

КИРИШ

Узоқ вақт давомида оилага мураккаб ижтимоий ҳодиса сифатида нисбатан яхлит қараш шаклланди. Муҳим фарқларга қарамай, турли хил жамият ва маданиятларда оилани идрок этишнинг тарихий ва фалсафий анъаналари, унинг илдизлари ва моҳияти, қадриятлари ва умумий гуманистик роли бир қатор умумий хусусиятларга эга бўлди. Хусусан, оилани умуминсоний қадрият сифатида тушуниш, уни жамиятнинг беқарорлиги шароитида шахснинг ягона ва ишончли таянчи сифатида англашга ёрдам беради. Оила моҳиятини англашнинг тарихий ва фалсафий ёндашувларини ўрганиш, оила туғилиш, асраб олиш ёки ўзаро боғлиқ бўлган шахслар ўртасидаги барқарор узоқ муддатли муносабатлар мажмуи бўлган мураккаб ижтимоий-маданий ҳодиса эканлигини таъкидлашга имкон беради. Тарихий жихатдан ҳар қандай жамиятнинг асосий пойдевори бўлган урф-одатлар, қарашлар ва қадриятларни

етказиш асосида иштирок этадиган шахсларнинг узлуксиз ривожланишига йўналтирилган субъект муносабатларининг кўплаб моделлари билан ифодаланган никоҳ айнан оилани ифодалайди. Ушбу таъриф оилани энг юқори ижтимоий қадриятлардан бири сифатида тушунишга ёрдам беради.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Тадқиқот ишига Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг асарларида глобал инқироз шаротида оилавий муносабатларни мустаҳкамлашга қаратилган илмий-назарий қарашлар ҳамда мамлакатимиз маънавий ҳаётининг янги босқичини бошлаб берган Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев асарларидаги оила тарбияси ва оилавий муносабатлар маданиятини юксалтириш борасидаги ғоялари илмий-методологик асос бўлиб хизмат қилди.

Ижтимоий-фалсафий билимлар тараққиёти оилавий муносабатларни юксалтириш билан боғлиқ муаммоларнинг чуқурроқ ўрганилишига замин яратди. Хусусан, оилавий муносабатлар маданиятнинг таркибий қисмлари, унинг инсон маънавий камолотидаги ўрни масаласи ҳақидаги мулоҳазалар ўзининг дастлабки илмий-фалсафий кўринишида Платон, Аристотель, Августин, Форобий, Беруний, Ибн Сино, Ибн Халдун, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, XX асрда эса Абдурауф Фитрат, Маҳмудхўжа Беҳбудий каби Шарқ ва Ғарбнинг буюк мутафаккирлари асарларида ўзига хос талқин этилганини кўриш мумкин.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Илмий билишнинг объективлик, тизимлилик, ворисийлик, қиёсий таҳлил, анализ ва синтез, умумлаштириш, тарихийлик ва мантиқийлик, синергетик таҳлил каби усулларида фойдаланилган.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Оилавий муносабатларни моделини ўрганаётганда, "анъанавий оила" ва "замонавий оила" тушунчаларини ажратиш кўрсатиш муҳим ҳисобланади.

Анъанавий оила - бу турмуш ўртоғига содиқлик ғояларига асосланиб, белгиланган тартибда рўйхатдан ўтган эркак ва аёл ўртасида ихтиёрий шерикликка (никоҳга) асосланган, патриархал оилавий муносабатлардан келиб чиққан никоҳ ва оилавий муносабатларни ташкил этиш шакли. Хотинларнинг манфаатларини тўлиқ ҳимоя қиладиган оилада эркакнинг устун ролини тан олиш ва узоқ муддатли барқарорлик ва никоҳ барқарорлигини таъминлаш, наслини давом этиши ва ўсиши, кекса авлод вакиллари хурмат қилиш ва

қўллаб-қувватлаш, авлодлараро алоқалар ва оилавий қадриятларнинг узлуксиз таъминлашдир.

Ҳозирда Ғарб жамиятида анъанавий оила таназзулга учраганлиги аниқ. Анъанавий оила парадигмаси ўрнини замонавий оила модели эгалламоқда, бу никоҳ ва оилавий муносабатларнинг модернизацияланган ва умуман инқирозли ривожланишининг бир шакли бўлиб, улар оддий тенг ядроли оилаларнинг устунлигини белгилайди, одатда тенглик ва шерикларнинг гедонизми бу оилада устувор аҳамият касб этади. Оила институтини ўрганаётган замонавий олимлар аслида оиланинг ҳозирги ҳолатини тушунишда икки мунозарали парадигманинг тарафдорлари ҳисобланадилар: "оилавий қадриятларнинг инқироzi" ва "оилани модернизация қилиш" шу мунозарали парадигмалардир. А.И.Антонов бу ҳақида қуйидагиларни таъкидлайди: "Замонавий оила тарихий саҳнада функционал ва таркибий жиҳатдан заифлашиб, ўзига хос функцияларидан маҳрум бўлиб, таълим, тарбия, дин, иш, ҳукумат институтлари фойдасига пайдо бўлади ... оилавий, жинсий ва репродуктив хатти-ҳаракатлар туғилиш ва оиладаги барқарорликни тартибга солувчи механизмининг бузади, бу никоҳгача бўлган муносабатлар, контрацепция ва аборт, ажралишлар ва никоҳдан ташқари оналик ва ҳоказоларнинг йўл қўйилишига олиб келади. Оиладаги ажралишларга олиб келадиган ва институционал даражада оиланинг ва бошқа институтларнинг тенгсизлигини намоён этади, бу эса уни маълум маънода камситиш ва эксплуатация қилинишига олиб келади»^[1]. Х. Джабер, ўз навбатида, "оилавий қадриятларни ўзгартириш фақат ҳақиқат томонидан белгиланадиган янги қадрият йўналишларини онгли равишда қабул қилиш ва ҳаёт йўлида уларга риоя қилишга уриниш орқали амалга оширилиши мумкинлигини таъкидлайди. Ўзгаришлар инқироз даврида, эски одат қулаганида ва шахс томонидан стандарт сифатида қабул қилинган принципларга мувофиқ яшашнинг иложи бўлмаганда юз бериши мумкин. Натижада, баъзи қадриятлар йўналишлари аҳамияти ва аҳамиятини йўқотади, бошқалари эса долзарб бўлиб қолади. Инқироз ва трансформация жараёнларидан сўнг монолит тизим плюралистик тизим билан алмаштирилади ва ҳар бир инсон турли хил асослар асосида ўз баҳосини беради»^[2].

Тадқиқотчилар оиланинг инқироzi тўғрисида гаплашишга имкон берадиган асосий омилларни қуйидагича изоҳлашади: наслнинг ижтимоий меъёрларини алмаштириш (катта оилани рад этиш) мавжуд; инсоннинг ижтимоий ҳаётининг зарур шакли сифатида оиланинг аҳамияти пасаяди; индивидуал ва гуруҳ ахлоқининг оммавий оғишлари қайд этилади; анъанавий

оилавий коммунал ишлаб чиқаришнинг деформациянинг жараёни ва иқтисодиётнинг ноанъанавий соҳаларига ўтиш (фермерлик ва хунармандчиликдан нодавлат хизматлар соҳасига) ва бошқалар. Айни шу маънода, "оила инқирози назарияси" тарафдорларининг далиллари ҳеч бўлмаганда яқиндан ўрганиш ва таҳлил қилишга лойиқдир. Ҳатто ушбу назария тарафдорлари томонидан доимий равишда келтирилган далилларга бир қараш ҳам инқироз сабаблари объектив, узоқ муддатли ва глобал характерга эга дейишга кенг имкон беради^[3].

Инқироз, юқорида таъкидлаб ўтилганидек, ғарб оилавий муносабатларни ташкил этиш моделига хосдир. Агар Шарқ маданиятида оилавий муносабатлар модернизация қилинишига қарамай, асрлар давомида анъанавий оилавий қадриятларнинг узатилиши мавжуд бўлса, унда Ғарб цивилизациясида инсонпарварлик ёндашуви асосида оилавий қадриятларни тўлиқ қайта қуриш мавжуд бўлиб, у чуқурроқ ўрганиб чиқилганда индивидуализм ва гедонизм гибриди дир. Ғарбда замонавий даврда псевдо-оилавий қадриятларнинг тарқалиши кўпчиликнинг манфаатлари ва эҳтиёжларига жавоб беришига жиддий шубҳа мавжуд. Оилавий инқироз аниқ демографик оқибатларни келтириб чиқаради ва экзистенциал жиҳатдан Ғарб цивилизациясининг иммунитетини пасайтиради ва цивилизациялар ўртасидаги зиддиятнинг кўзгатувчиси бўлиши мумкин. Ўзбек оиласи Шарқ ва Ғарб моделлари чегарасида жойлашган бўлиб, уни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш нафақат ижтимоий ва демографик инқироздан қутулиш манбаи бўлиши мумкин бўлган анъанавий оилавий қадриятлар фойдасига танлов қилиш жуда муҳим кўринади. Шунингдек, маданиятлараро медиаторнинг тарихий миссиясини бажаришга имкон беради.

Бизнинг тадқиқотларимиз замонавий оила чуқур инқироз ҳолатида эканлигини тасдиқлашга имкон берди. Оиланинг социологи М.В.Смагин замонавий оиланинг инқироз ҳолатини "ёш авлоднинг дисфункционал социализацияси кўрсаткичи, авлодлараро мураккаб муносабатлар, оиладаги зўравонлик ва бошқа инқироз таркибий қисмларининг кўрсаткичи" деб жуда тўғри белгилайди. Трансформацияни кузатиб боровчи инқироз ҳодисалари (аҳолининг қариши, ёш гуруҳлари ва оилалар ўртасида кескин ижтимоий табақаланиш, ёш ва катта авлодларнинг ижтимоий заифлиги, қариялар ва болаларга нисбатан зўравонлик ҳолатларининг кўпайиши, маргинал оилалар сонининг кўпайиши, низоли муносабатларга эга оилалар) оилавий

муносабатларнинг кескинлашуvidан ва умуман замонавий оиланинг тобора кўпайиб бораётган муаммоларидан далолат беради»^[4].

Жамиятнинг ўзгариш жараёни замонавий оиланинг асосий ижтимоий институт сифатида инқироз ҳолатида бўлишига олиб келди. Бундан ташқари, ўтиш даври қийинчиликларига ҳимоясиз ва тайёр бўлмаган тоифаси болалардир. Шунинг таъкидлаш керакки, замонавий оила, одатда, салбий хусусиятларга эга бўлган жамиятдаги ўзгаришлар, қиймат парадигмаларининг таъсири остида кўплаб ўзгаришларни бошдан кечирди. Буларга анъанавий оилавий пойдеворларни йўқ қилиш, мураккаб кўп қаторли оилалар институтининг таназзулга учраши, никоҳ танловининг деформацияси, жамиятнинг ажралишга бўлган ижобий муносабати, тўлиқ бўлмаган оилалар институтини ривожлантириш ва "фуқаролик" нинг сўзсиз жамоатчилик томонидан маъқулланиши киради.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

21-асрда оила институтини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари, бошқа нарсалар қатори, қуйидагилар бўлиши керак: ўзбек оиласининг уч авлодининг ўзаро ижтимоийлашуви ва оилавий қадриятларни узатишда ўзаро таъсирини рағбатлантириш; ёш авлод билан илгари олиб борилган ишларнинг ютуқлари ва хатоларидан келиб чиқиб, ёшларнинг оилага нисбатан қиймат муносабатларини ўзгартириш; биологик функцияларни амалга оширишнинг устувор йўналиши сифатида турмуш ўртоқларни ўзларини жинсий идентификациялаш пропедевтикаси, шу жумладан оналар ва болаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашни кучайтириш, оналарнинг бўш вақтини фаол ташкил этиш, уларнинг таълим олишлари ва бўш вақтларини ташкил қилишнинг ҳар қандай шаклини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш; ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолатини тенглаштириш бўйича чоратадбирларни амалга ошириш орқали коммутация ва ротацион миграцияга самарали қарши туриш; монокултурал никоҳларни қўллаб-қувватлаш; оилавий қурилиш ва ёш авлодни тарбиялашда анъанавий маданий қадриятларни оширишга қаратилган диний конфессиялар ва бошқа ижтимоий институтларнинг фаол иштироки; ёш авлоднинг ахлоқий, ватанпарварлик ва маънавий тарбиясини фаоллаштириш йўналишидаги таълим парадигмасини тўлиқ миқёсда қайта кўриб чиқиш, ҳар бир ёш авлод томонидан ўзини эрта ёшлигиданоқ оилавий шахс сифатида аниқлаш. Шундай қилиб, юқорида айтиб ўтилганларни умумлаштириб, замонавий оиланинг инқироз ҳолатини енгиш мумкин ва керак деб таъкидлашимиз мумкин. Бунинг учун шахсни оилавий

шахс сифатида ўзини ўзи идентификациялашни таъминлаш учун чоралар кўриш зарур ва анъанавий оилавий қадриятлар замонавий жамиятда оилавий муносабатларни ташкил этиш учун муҳим асос бўлиши керак.

Хулоса қилиб айтганда, оила ҳодисаси яқуний таҳлилда ахлоқий илдизларга эга. Шу асосда инсоният тарихида оила ва никоҳнинг барча шакллари абадий борлиги гипотезаси илгари сурилган. Ҳар сафар ҳар бир давр ўз оиласининг устун турига эга (ёки унинг бир нечта ижтимоий жиҳатдан мақбул вариантлари), лекин ҳар бир даврда, асосан, мумкин - ва ҳатто ҳар доим ҳам катта ёки кичик даражада амалга оширилади. Бундан ташқари, инсон индивидуал-шахсий даражадаги оила инсоният мавжудлигининг маълум бир бошланғич кўксини ташкил этишини англаш керак, бунда ҳам табиий, ҳам ижтимоий белгиланишлар пишиб этилади. Бу бизга оила ва никоҳнинг асосий ижтимоий-маданий шакллари мавжудлигининг архетипик табиати концепциясини тасдиқлаш ҳуқуқини беради. Бу каби оила жамиятнинг тарихий ва онтологик архетипидир. Бу шуни англатадики, оила тарихий жиҳатдан биринчи инсон ҳамжамияти бўлиб, неолит давридан бошлаб унинг бутун инсоният ҳаёти учун ушбу ҳаёт ривожланиб борадиган марказий ўқи сифатида белгиловчи хусусияти тўғрисида тўлиқ ишонч билан гапиришимиз мумкин.

REFERENCES

1. Антонов А.И. Анализ демографической ситуации и демографической политики в России и в мире // Демографические исследования : сборник / отв. ред. А.И. Антонов. М., 2009. С. 3-8.
2. Джабер Х.М.А. Семейные ценности в арабской культуре // Психология образования в поликультурном пространстве. 2016. № 33 (1). С. 25.
3. Булгакова С.А. Кризис семьи и традиционных устоев в современном обществе // Инновационная наука. 2016. № 5-1 (17). С. 215.
4. Смагина М.В. Социокультурная трансформация семьи в современной России как фактор неблагополучия // Экономические и гуманитарные исследования регионов. 2016. № 2. С. 110-114.
5. Энциклопедический социологический словарь. Общ.ред. Осипова Г.В. - М.: ИСПИ РАН, 1995. - 940 с.
6. Фалсафа қомусий луғат. -Тошкент.: Шарқ, 2004. –Б.92